

Professzorom, Kálmán Béla

Kálmán Béla tanári portréjának megrajzolásában három fő szakaszt különítetek el: 1) a pályakezdést gimnáziumi tanárként, 2) egyetemi tanári tevékenységét – nagyrészt – tanáromként, majd 3) tanszékvezetői, munkatársi kapcsolatunkat.

1. A pályakezdés (1938–). Kálmán Béla 1938-ban szerzett gimnáziumi tanári diplomát. Első munkahelye Budapesten volt, majd – a Felvidék visszatérése után – Érsekújvárra került. Itt kollégája lett Sulán Bélának, tanítványai között volt Décsy Gyula, aki gimnáziumi éveire így emlékezett vissza: „1938. november 2. (az első bécsi döntés) után minden magyar lett Újvárott, a gimnáziumban is. A szlovák és cseh érzelmű tanárok elmentek Csehországba vagy északra, helyükbe magyarországiak jöttek. Köztük volt Kálmán Béla, fiatalon és frissen az Eötvös Kollégiumból s a lovas tartalékos honvéd tüzérszti iskolából. Honvédségi rangja úgy derült ki, hogy Kálmán Béla december 4-én (Szent Borbála, a tüzérek védőszentjének napján) mindig tüzérszti (hadnagyi) egyenruhában jelent meg óráin, lovagló csizmával a lábán. Talán sarkantyú is volt rajta, de erre nem emlékszem pontosan. Az egyenruha nagyon tetszett a lányoknak...” (Décsy 2009: 52). Itt lépett házasságra Farkas Gabriella tanárral. Tanári pályája a háború miatt megghiúsult; 1943-ban behívták. Éppen nyelvjárásgyűjtésen volt kollégájával, így a behívót csak késéssel kapta meg. Emiatt nem került ki a frontvonalra, de Ukrajnában így is hadifogságba esett...

2. Az egyetemi katedra (1952–). Hazatérve jó néhány év múlva, 1952 őszén kinevezték professzornak a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszékére. Az egyetemi doktori fokozata és addigi tudományos munkássága alapján kapott kandidátusi címet és lett mai szemmel fiatalon professzor. Ez a tény részben kárpótolta őt a hadifogságban töltött éveikért.

Magam 1959-ben kerültem a KLTE magyar–latin szakára. Kálmán Béla neve ismert volt már előttem az akkori középiskolai magyar nyelvtankönyv révén. Elővéve lecke-könyvemet a bejegyzések alapján próbálom felidézni a tudós tanár alakját.

Az első tanévben kellett a magyar szakosoknak felvenni egy rokon nyelvet. Akkoriban semmivel sem volt több információm a finnekről és a finnugor rokonságról, mint akármelyik másik társamnak. Finn és vogul közül lehetett választani, s minthogy a finnekről mégis többet hallottunk, az évfolyam nagy része a finn mellett döntött, így barátaimmal együtt én is. Vogulra csak hárman

jelentkeztek. [A vogul rokonokról középiskolai történelem tanárunk ugyan mesélt – mint később kiderült – Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk* (1937) című monográfiája alapján, és illusztrálta is a nyelvrokonságot egy iskolai tankönyv címével, amelyet felírt a táblára: *Vet amp talet hul* 'öt eb halat híz'.] Egyik tanárunk ezért újra bejött, és Kálmán Béla professzor vogul kurzusára úgy toborzott további hallgatókat, hogy felmutatta Papp István *Finn nyelvkönyvét* (Tanuljunk nyelveket! Tankönyvkiadó, Bp. 1957, több mint 300 oldal), továbbá Kálmán Béla *Manysi nyelvkönyvét* (Tankönyvkiadó, Bp. 1953; kb. 60 oldal). – A finn nyelvi stúdiumok abszolválása után a II. évben néhány elszánt hallgatóval együtt ajánlott tárgyként felvettem a vogult is. [Ekkor rövidesen kiderült, hogy a középiskolában elsajátított vogul könyv címe osztyák volt! Ráadásult a *hul* jelentése nem 'híz' volt, hanem 'hal', a *talet* pedig nem 'halat', hanem 'visz, híz'.]

Második évben professzor úr finnugor összehasonlító nyelvészetet adott elő Sz. Kispál Magdolna egyetemi jegyzete alapján, amely már akkor is elavultnak számított. A fokváltakozás-elmélet revideálásra szorult, bár a finnek még az 1962–63. tanévben is csak óvatosan fejezték ki kételyeiket a nagy tekintélyű E. N. Setälä nézeteiről. – Az őszi félévben így megkezdtem vogul (manysi) nyelvi tanulmányaimat Kálmán Béla kis kresztomátiája alapján. A kresztomátia még a professzor leningrádi útja előtt készült, de az órákon már sokat hallottunk későbbi vogul informátorairól: M. P. Vahruseváról, Je. I. Rombangyjeváról, s nem utolsósorban Juvan Sesztalov költészetéről, valamint L. Ty. Kosztynról, aki szó szerint adta elő a Munkácsi által is feljegyzett esküéneket. (Később derült ki, hogy ő lett volna nemzetségének a kijelölt „fősámánja”). Gyűjtőútján készült hangfelvételeit recsegő és igen rossz minőségű hangszalagokról hallgattuk. Professzor úrnak élete során sajnos sohasem volt alkalm helyszíni gyűjtést végezni Vogulföldön... Néhányunkat azonnal bevont a tervezett vogul nyelvjárási szótár munkálataiba. A szóanyagot még Munkácsi Bernát gyűjtötte csaknem egy évszázaddal korábban. Akkor még nem sejtettük, hogy – legalábbis én – egy negyedszázadra köteleztem el magamat.

A II. év tavaszi féléve az alapvizsga ideje volt. Folytattuk a vogult, s egyúttal finnugor nyelvészet keretében hallgattunk Zsirai alapján a finnugor népekről. Tankönyvül egy kicsi jegyzet szolgált (*A finnugorság ismertetése*. Tankönyvkiadó, Bp. 1952). Ugyanebben a félévben volt egy előadás a magyar szóképzletről Bárcki alapján (*A magyar szóképzletről*. Tankönyvkiadó, Bp. 1958). Nem volt nehéz jegyzetelni, hiszen hamar rájöttünk, hogy a professzor az említett tankönyvet vette alapul. A pad alatt kinyitva ceruzával szépen aláhúztuk azokat a passzusokat és példákat, amelyeket az előadó személyes megjegyzéseivel ellátva hozott föl. Ebből később azt a következtetést vontam le,

hogy nem kell feltétlenül mindent újratekenni, és egy előadónak nem szégyen egy-egy jó kézikönyvet felhasználni. Volt még egy szenzációs szemináriumunk a magyar nyelvemlékekről Szabó Dénes alapján (*A magyar nyelvemlékek*. Tankönyvkiadó, Bp. 1959).

Aztán következett a rémséges I. szigorlat: magyar irodalomból Bán Imre, nyelvészetből Kálmán Béla volt a vizsgáztató. Egy dologra emlékszem: a professzor a finnugor népek elnevezéséről és létszámáról érdeklődött. Én elmondtam, amit a „kis” Zsiraiból megtanultam. Mondtam egy számot, professzor úr mosolyogva mindenütt korigálta. Meg voltam győződve, hogy megbuktat. Később tudtam meg tőle, hogy ő akkortájt már ismerte az 1959-es népszámlálás adatait, amelyek Zsirainál persze nem lehettek meg.

A III. év őszén a professzor tanácsára abbahagytam a latin szakot, hogy több időm legyen nyelvészeti, s ezen belül finnugor nyelvészeti tanulmányokkal foglalkozni. Tavasszal a vogul szókincs eredetéről hallgattunk nála előadást. 1961-ben jelent meg ugyanis nagy monográfiája a vogul nyelv orosz jövevényszavairól; főként ezekre a kérdésekre koncentrált, majd Steinitz kutatásait ismertette az obi-ugor nyelvek szamojéd jövevényszavairól (*Zu den samojedischen Lehnwörter im Ob-ugrischen*. UAJb 31/1959). Otthoni olvasmányának adta föl a tatár jövevényszavak kérdését Artturi Kannisto alapján (*Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen*. FUF 17/1925). A zürjén jövevényszavakra Y. H. Toivonen tanulmányába kellett belenézni (*Über die syrjäinischen Lehnwörter im Ostjakischen*. FUF 32/1956), amelyben ugyan az osztják nyelvet dolgozta föl, de mindig utalt a vogul megfelelőkre is. Az „öreget” nem hatotta meg, amikor bevallottuk, hogy sohasem tanultunk németül. De elkezdtek...

Egy finnugor nyelvészeti szakszeminárium keretében indította el szakdolgozatom adatgyűjtését és feldolgozását a beszélést és gondolkodást jelentő szavakról a vogul népköltészetben. Kéthetenként számoltam be a munka állásáról, ill. folyásáról.

A IV. évfolyamot, az 1962–63. tanévet Finnországban tölthettem. Tanárain (Papp István, A. Kövesi Magda és Kálmán Béla) jó ajánlólevelet adtak azzal, hogy adjam át üdvözlőlevelet finn kollégáimnak. Professzor úr felhívta a figyelmemet, hogy keressem meg Matti Liimolát, akitől ténylegesen sok hasznos tanácsot kaptam szakdolgozatomhoz. Arra is buzdított, hogy vegyek föl minél több finnugor nyelvet, és ha lehetőségem lesz, tanuljak mordvinul, ez ugyanis – Klemm Antal és Juhász Jenő tevékenysége után – „hiánycikk” volt a magyarországi finnugrisztikában. Jól ki tudtam használni ezt az évet: a mordvin mellé felvettem a votjákat és a lappot is, megismerkedtem a finn nyelvjárá-

sokkal és a beszélt nyelvvel, a balti finn nyelvekkel, valamint a finn nyelv történetével is.

Hazatérve magyarból már V. éves lettem, s mellé felvettem az akkor induló finnugor C-szakot. Professzorom ekkor utazott egy évre Finnországba, így most már további közvetlen szakmai segítség nélkül írtam meg diplomamunkámat.

Az államvizsgával és a diplomaszerezéssel egy időben nyílt lehetőség a debreceni tanszék bővítésére. Az állásra lett volna egy másik, a minisztérium által támogatott – inkább önjelölt – „pályázó”. Professzor úr Finnországból határozta el, hogy én legyek a tanszék gyakornoka. Júliusban jelentkeztem nála munkára. Azt mondta, hogy menjek el szabadságra. 1964 őszétől már levelezőként folytattam/folytattuk finnugrisztikai tanulmányainkat. Ettől fogva már csak arra kellett ügyelni, nehogy saját magamnak kelljen órát tartanom. Két féléven át hallgattunk finnugor összehasonlító hangtant Collinder (*Comparative Grammar of the Uralic Languages*. Stockholm 1960) alapján. Hárman jártunk az előadásra. Professzor úr – most már végleg elszakadva a Setälä-féle fokváltakozás-elmélettől – alaposan végigvette a hangmegfeleléseket.

Kálmán Béla voltaképpen jobban tudott észtil, ezt műfordításai is bizonyítják. Észtil nyelvet is tanított két féléven át Lavotha (*Észtil nyelvkönyv*. Tankönyvkiadó, Bp. 1960) alapján. Ezt követte finnugrisztikából a II. szigorlat (szakvizsga).

A III. évf. őszét „levezetésként” a finnugor alak- és mondattan zárta. Az utóbbit Collinder fenti műve és Fokos-Fuchs (*Rolle der Syntax in der Frage nach Sprachverwandschaft...* Wiesbaden 1962) munkája alapján adta le.

Minthogy kisdoktorimban a vogul mellé az osztják megfelelőket is fel kívántam venni, tanított osztják nyelvet Steinitz kresztomátiájának (*Ostjakische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und Wörterverzeichnis*. Stockholm 1942) segítségével. Meg kell őszintén vallanom, hogy az osztják nem lett maradandó emlék nekem, sem ennek, sem a professzor utóda óráinak alapján! Az utolsó, államvizsga előtti tavaszi félév már a kisdoktori véglegesítése és megvédése jegyében telt. Hajdanán is úgy járta, hogy sokan az abszolutórium után előbb doktoráltak, és utána szereztek tanári diplomát. 1966-ban az államvizsga (finnugor összehasonlító nyelvészet, a finnugor nyelvek és irodalmak) már igazán a „vigalom” jegyében zajlott.

3. Főnök és munkatárs (1964–1984). Kálmán professzor a diplomaszerezés után megszűnt tanárom lenni. Hivatalosan így volt, de munkatársként tovább is tanulhattam tőle. Fokozatosan rám bízta az összes finnugor tárgyat, amelyet a későbbi magyar és finnugor szakosoknak kellett tanulni. Ez arra

készítetett, hogy alaposan felkészüljek az összes tantárgyból. Kezdő tanár koromban mindössze egyszer jött be „hospitálni” egy-egy finn, ill. vogul gyakorlati órámra. Néhány megjegyzést tett, de úgy látszik, hogy ezek alapján megbízott tudásomban és módszereimben. Ettől kezdve inkább a publikációkra koncentrált. Kiosztotta az ismertetendő munkákat; első és későbbi munkáimat mindig készséggel és figyelmesen átolvasta. Sohasem sürgetett, szigorúan nem kritizált.

Hallatlan munkabírása volt, de mindig volt ideje arra is, hogy elbeszélgeszen a kollégákkal. Szívesen látott vendég volt a tanítványok körében is az intézeti rendezvényeken.

Kálmán Béla mellett munkatempót lehetett tanulni. A pontosságot is nagyon fontosnak tartotta: arra tanított, hogy a hivatkozásokat és megállapításokat mindig vissza lehessen keresni, és hogy a saját kutatási eredmények megjelenését nem kell szégyellni, csak el kell különíteni mások véleményétől. A bevált, jó szakirodalmat és kézikönyveket nem kell feltétlenül újakra cserélni. A kompendiumok helyett szacikkek és a monográfiák olvasására buzdított; ebből lehetett megtanulni a tudományos munka műhelytitkait. Szívügyének tekintette a nyelvészet eredményeinek népszerűsítését.

Az egyetemi munka nem csupán az oktatásból és vizsgáztatásból áll. Mellette kell tudományos munkát is végezni. Nagyobb terhet jelent azonban a tanszéki adminisztráció. Professzor úr szép lassan átengedte nekem a gyakorlati tanszékvezetés kétes dicsőségét. Jöttek innen-onnan leiratok (rektor, dékán, minisztérium). Egyre inkább rám bízta ezek megválaszolását. Bevezetett a hivatalos „szíveskedjék”-levelezés stílusába, úgyhogy rövidesen változtatás nélkül minden fogalmazványomat aláírta. Együttműködésünk zökkenőmentes lett ebből a szempontból. Különbösen rengeteget utazott: tagja volt számos bizottságnak, bírálója kandidátusi és doktori értekezéseknek; elnöke a MNyT finn-ugor szakosztályának. Külföldi egyetemeken is szívesen látták. Minthogy jól sikerült a munkamegosztást megszerveznünk, hol ő, hol én töltöttünk hosszabb időt távol a tanszéktől. Az ügyintézés, az oktatás és a tudományos tervmunka szép lassan folyt. Ilyenkor váltottunk egy-egy rövid levelet is.

A legimpozánsabb munkája a vogul szótár volt (Munkácsi – Kálmán, *Wogulisches Wörterbuch*. AK, Bp. 1986), amelynek munkálataiban többedmagammal (Kiss Antal, A. Molnár Ferenc, Kocsány Piroska, A. Kövesi Magda) az adatgyűjtéstől kezdve részt vettem, két betű nyers kéziratát is megírtam, korrektúráztam a kéziratot csaknem a szótár megjelenéséig. A tőle kapott szótárat így dedikálta: „Barátsággal és köszönettel az együttműködésért.”

Összességében kellemes emlékeim maradtak róla. Az akkori három debreceni vezető oktató (Papp István, A. Kövesi Magda és Kálmán Béla) jól kiegészítik

szította egymást. Tanítványai közül említendő Sebestyén Árpád, Nyirkos István és Jakab László. Örök rejtély marad: miért nem tegezett le soha bennünket, az első finnugor szakos tanítványait. *Horribile dictu*: egyszer levélben udvariasan azt kérdezte tőlem, „mikor *tetszik* nyáron hazajönni?”

Olybá tűnik, hogy a jubiláns helyett inkább magamról szóltam. A tanár viszont tanítványaiban él tovább, bennük ölt testet. A tanítványok munkája révén a tanár is megismerszik. Az akadémikus professzor centenáriumán tanítványai és munkatársai tisztelettel emlékezünk kedves alakjára, és szeretettel zárjuk szívünkbe azt a képet, amely bennünk a tanórákon, az intézeti rendezvényeken és a beszélgetések során kialakult róla.

Irodalom

- Décsy Gyula 2009: Predesztinált, prediszponált – csak nem tudják. In: Kontra Miklós és Bakró-Nagy Marianne (szerk.), *Nyelvészetről – egyes szám első személyben II.* Szeged.
- Keresztes László 1994: Zum 80. Geburtstag von Béla Kálmán. *Folia Uralica Debreceniensia* 3: 149–150.
- Kiss Antal 1993: Béla Kálmán Bibliographie 1934–1992. *Eurolingua*, Eurasian Linguistic Association, Bloomington, Indiana.
- Sebestyén Árpád: Kálmán Béla hetvenéves. *Magyar Nyelvjárások* 25: 5–26.

KERESZTES LÁSZLÓ